

УДК 821.161.2–32.09”19”Ф.Заревич: 159.923.35

**ГОНИТВА ЗА ГРІШМИ ЧИ КОМПЛЕКС МЕНШОВАРТОСТІ?
(РОЗДУМИ НАД ОПОВІДАННЯМ
ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА «ХЛОПОВИЧ ЖОРЖ МОТОЗО»)**

Любов Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

Подано розмірковування над проблематикою оповідання Ф. Заревича «Хлопович Жорж Мотозо», показано згубний вплив грошей на свідомість людини, а відтак – втрату моральних якостей.

Ключові слова: українська ментальність, самоствердження, комплекс меншовартості, психоаналіз, проблематика твору, система людських цінностей, самоідентифікація.

Українська ментальність завжди відрізнялася від способу мислення росіянина, поляка чи німця. Патріотизм, сила волі, терплячість, щирість, гостинність, поетичність, працьовитість, релігійність – усіх ознак і не перелічити. Однак замість шанованої терплячості згодом з’явилася «врівноважена» пасивність, що «нема зла аби не вийшло на добре», а поряд із патріотизмом проявилось щире визнання інших культур, мов аж до зречення рідного слова та свого коріння!.. Іншими словами, це вже спостерігалася ментальність «провансальства» (Д. Донцов), яка гальмувала самоствердження української нації, бо переконувала, що «ми самі не зможемо», що «наша культура розвинеться повнокровно лише у взаємодії з чисєюсь культурою вищою» [2]. Так дійшло і до появи комплексу меншовартості.

Уперше комплекс меншовартості дослідив і детально описав австрійський психоаналітик Альфред Адлер. Він зробив цей комплекс наріжним каменем свого психоаналізу. На думку вченого, ознаками комплексу є прагнення «маленької людини» максимально скористатися владою (або її видимістю), яка силою обставин опинилася в її руках, і таким способом самоствердитися [1].

У XIX ст. комплекс меншовартості українця був болючим місцем для багатьох культурних та літературних діячів України. Наприклад, Тарас Шевченко здійснив його бичування у своєму посланні «І мертвим, і живим...», Іван Карпенко-Карий – у «Мартині Борулі», а галицький письменник Федір Заревич порушив цю проблему в оповіданні «Хлопович Жорж Мотозо». На прикладі останнього твору спробуємо з’ясувати, що ж насправді керувало вчинками Заревичевого героя: звичайне бажання збагатитися чи комплекс власної неповноцінності?

Вже на початку твору ми зустрічаємо ущипливу сатиру письменника з таким соціальним відтінком: «Бачили ми вже доволі і давніше, и бачимо не мало сьогодні, як хлопський син, задягнувши сурдутину, цурається свого роду, як усею силою він рад би де пришитися до шляхтича або паночка, або и деколи капустянить своє батьківське прозвище и натягає его, аби тільки затерти сліди гнізда хлопського. А буває и так, що просить аж у истерії, аби перешили его прозвище хлопське...» [4, с. 10]. Для підтвердження своїх слів автор наводить нам історію про Юрка Мотуза, сина господаря із Козлинця, який видав себе за панича Жоржа Мотозо.

Що ж спонукало молодого хлопця селянського походження так зневажити свої ім'я та прізвище? Скажемо, що, крім соціального, і корисливий мотив.

Досить облудним типом виступає головний герой цього оповідання. Його аферистські наміри збагатитися коштом заможної нареченої обертаються бумерангом проти нього самого.

Отож, юнак знайомиться із двома сестрами, начебто шляхтянками, і намагається одружитися з молодшою Шарлотою. Однак підступні та цинічні сестри Жаня і Шарлота під приводом вигаданого судового процесу за родинний маєток «витягують» зі самовпевненого франта гроші. Спочатку старша Жаня заявляє Жоржеві: «Правда, що будучність показується може и найкрасша, але теперішнє щастя ваше може на якійсь чась перерватися...» [4, с. 16], а згодом додає: «Ото ж видите, пане Жорж, наші скупі доходи не дозволяють намъ довше у Львові оставати, если не схочемо бідувати и матір'я утратити» [4, с. 17]. Тепер закоханий Жорж настільки вірить кожному слову красунечки Шарлоти та її сестри, що не бере до уваги застереження товариша щодо ймовірного обману, а навпаки розповідає тому почуту історію про те, що батько дівчат мав село, однак його брат підробив заповіт і вигнав усіх із маєтку. Тому сім'я дівчат веде судовий процес проти родича.

Допомагаючи сестрам, Юрко (Жорж) підробляє батьковий підпис на векселі і отримує чималу суму, частину якої дає дівцям. Але розтративши триста ринських, Мотозо повинен сплатити з відсотками шістсот! Такий необдуманий крок аж ніяк не свідчить про розум головного героя. Сам письменник на початку оповідання представляє нам Жоржа як корисливого, хитрого юнака, а наприкінці історії висловлюється про нього як про «чоловіка звичайного, нелукавого; а тільки по правді сказавши трошки нерозумного» [4, с. 23]. І хоча цим самим дещо зменшується гострота твору, переростаючи з проблеми соціальної у моральну, все-таки варто задуматися над вчинками таких горе-українців, адже їх обмеженість і тупість можуть дуже багато нашкодити!

Оповідання «Хлопович Жорж Мотозо», написане у кращих традиціях реалізму, вже згодом, ймовірно, стало основою для створення комедії М. Куліша «Мина Мазайло». Правда, проблематика цього твору дає підстави говорити якраз про відмову від батьківського прізвища як про хворобу суспільства, а не вигадки окремих його членів. Пригадаймо нарікання Мيني на утиски і погорду у зв'язку зі своїм прізвищем: «Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли: Мазайло! Жодна гімназистка не хотіла гуляти – Мазайло! За репетитора не брали – Мазайло! На службу не приймали – Мазайло! Од кохання

відмовлялися – Мазайло!» [3, с. 99]. У такій саркастичній тираді героя, на превеликий жаль, закладена гірка правда довготривалої зневаги до всього українського.

Нагадаємо, що зовсім інша ситуація була з Юрком Мотузом – товариші, майбутні правники, сприймали його таким, яким він є насправді. Намір виділитися, як багач Мотозо, з'явився у молодика, щоб не без користі для себе отримати чужий маєток, «щастє на будуще». Можна сказати, що таким способом грошовий капітал сприймався ним як джерело свободи людини, умова реалізації її творчих сил. У Мيني бажання стати Мазєніним було зумовлене багатьма чинниками, та кар'єрний ріст, до якого так прагнув герой, зіграв вирішальну роль.

У здійсненні задумів Жоржа допомагає хитрість та підступність – афера із підписами адвоката і батька, Мина ж напяму іде в загс та змінює без проблем (!) своє прізвище. А яку награну ділову заклопотаність показував так званий Жорж, коли заходив до Жані та Шарлоти в гості: «О, як я нині находився и намучився изъ адвокатомъ моимъ – такъ то тяжело свій питомий гріш відобрати» [4, с. 21]! Пихатість Мيني своєю чергою, представлена сміхотворним діалогом перед дзеркалом: «Однині я – Мина Мазєнін. Здрастуйте, Мазєнін, Мино Марковичу! *(Привітався на другий голос)*. А-а, добродій Мазєнін? Моє вам!.. *(Ще привітався на третій голос)*. Товаришу Мазєнін! Здрастуйте!.. *(Іще привітався)*. Здоров був, Мазєнін! Зайдімо?.. Гм. *(Помріяв трошки)*. Ви не знайомі? *(Подавши комусь руку)*. Дуже приємно – Мазєнін. *(Уклонився)*. Будь ласка, ви часом не Мазєнін?! *(Кивнув головою)*. Так, я Мазєнін!.. *(Офіційним голосом)*. Ваше посвідчення, громадянине! *(Тоді немов подав комусь посвідчення)*. Будь ласка! Мазєнін! *(Тоді з офіційного на м'який)*. Вибачте, ось у ці двері, товаришу Мазєнін... *(Ситим голосом)*. Були там Вишньов, Спаський, Де Розє, Мазєнін...» [3, с. 161].

Та фарс цей, як показують нам твори, довго не міг би тривати. Через «систематичний і зловмисний опір українізації» звільняють службовця Мазайла–Мазєніна. А Жорж (при всій своїй корисливості) закохується і втрачає пильність та холодний розрахунок. Тепер ініціативу у гонитві за наживою переймають «панночки», вони володіють ситуацією і зловтішаються: «То дурний той Жорж – вірить якъ у святе письмо... ха, ха, ха, процесъ о маєтокъ...!» [4, с. 15], а надалі молодого чоловіка, який не постачає їх грошима, ті вже нерадо чекають і зустрічають: «(Жорж) ввійшов тихо, очі его блудили по всіх кутах. Жаня, визираючи у вікно, глипла хто прийшов, а побачивши Жоржа и не кинулася, а Шарльота станула серед покоя и заложивши руки смотріла на ввійшовшого молодця. Як би на якого чужого незнакогого чоловіка.

– Добрий вечеръ – зачав Жорж.

– Ага, – засміялася Шарльота, а Жаня півголосом доложила: – Хто знає якій.

Ніби незважавши питає молодець :

– Чи пані будуть ласкаві на Высокій замок?

– Будемо ласкаві, – знова кепкує Шарльота. – Але не з вами.

– А то чому? – сміливіше яв'я допитувати Жорж.

– Ха, ха, ха! – обі сестри зареготалися – Тому, бо ми з ким иншим замовилися» [4, с. 25].

Зрозумівши, що гаманець жертви спорожнів, молоді аферистки просто її відкидають.

Можна сказати, що ще на початку твору Жаня і Шарлота постають перед нами досить черствими, корисливими особами. Живучи з матір'ю у тісній кімнаті на горищі, дівчата не мають ніяких статків, і в своїй бідності винують неньку, нещасну вдову:

«– Так, – каже старша, – мама би хотіли, аби ми ніколи і нігде не виходили.

– Так! – докладає молодша. – Мама, не знаю чи хотять нас дома засушити, чи що – що дома висидимо?

Мати двигла тільки плечем:

– А що ж я зроблю, коли немає звідки?

– То треба що заставити, – притяла чим скорше донька старша і, блиснувши очима по кімнаті, поскочила і лапнула якусь загортку.

– Таке то не моя – я її позичила, бо інакше зь хати вийти не зможу... – просилася мати.

– Не говоріть, мамо, – замітує молодша – Ми пійти мусимо» [4, с. 11–12].

І як же втішено, а заодно – заздрісно, говорить старша, тридцятилітня Жаня своїй сестрі Шарлоті:

«– ... маєш щастє незвичайне. Найперше, що ти єще молода и ладна, потому що твій наречений молодий и ладний, далій що він багатий, а наконець, що він так красно називається. Прошу тебе, яке чудесне имя: Жорж Мотозо» [4, с. 13].

Про перевагу грошей над мораллю свідчить така розмова:

«– Побачимо, Льота, яке вартне твоє щастє, – каже старша.

– Якъ же – я не розумію? – питає молодша.

– Побачиш и порозумієш.

– Що ж бо?

– Побачиш, чи Жорж пан чи ні...

– Я не знаю, що ти говориш – скажи, Жаню.

Жаня стала сміятися на весь голос:

– Ти не знаєш, але я знаю...Я не хочу, аби тобі говорили ладні слова и вказували на вербі грушки – я не хочу, щоби хвальба була, що маєш нареченого дідича, а ми дома голодували. Знаєш, мати не годна вже заробити, а нам **не хочеться** (жирний шрифт наш. – Л. М.)» [4, с. 19–20].

Прагнення наживи настільки спотворює душі дівчат, що до співучасті у цій брудній справі вони залучають і свою матір:

«– Мамо, много не говоріть, за процес знаєте, я за вас говорити буду» [4, с. 21] – (радить самовпевнена Жаня).

Останню ж крапку у цій гонитві за грішми ставить не Жорж і не дівиці, а жид (лихвар) зі судовиконавцем та батьком Юрка Мотуза. Отоді й руйнує правда всі мрії як Юрка, так і Жані з Шарлотою. Парубок стає знову Юрком Мотузом і батько повчає його: «Отямся, сину, ти глядав панів и в пани всею силою пошивався, и прозвав себе Мотозомъ, а те, бач, до чого завело тя. Шкода твоєи науки, коли не навчивъ ся бодай тільки, що зь Мотуза не зробиться Мотоза!» [4, с. 26]. Сплативши за сина борг, старий газда не дуже переймається втраченим, бо

вважає, що «коли йому купив я тими грішми розум, то нехай – тільки синь завсе ще варта» [4, с. 26], тобто добре, якщо на такій помилці навчилася мудрості його дитина. А що ж Жаня? Вона після всього «перехопила трохи межу розуму (перейшла межі розумного. – Л. М.) – бо «підписавши на векселю дивовиже имя Жорж Мотозо, пійшла тамъ, де то, як той казав, козам роги обтинають» [4, с. 27]. І тільки Шарлота знайшла собі нову жертву та без порад сестри добре її «обробляла». Мабуть, гроші таки суттєво змінили систему її людських цінностей, поставивши себе у їх центрі як всезагальну цінність.

Отож, саме вони (гроші), а не комплекс меншовартості керують вчинками майже всіх героїв оповідання «Хлопович Жорж Мотозо». Вони, безперечно, «впливають і на формування моралі, ієрархії людських цінностей, на психологію, світогляд людини і суспільства» [5, с. 503].

Окрім гонитви за наживою, проблемою є і втрата самоідентифікації, яка представлена зміною прізвища головного персонажа твору. Та у його випадку це аж ніяк не та плачевна ситуація, що в Мазайла. Мина свідомо із соціальних та національних мотивів ігнорує свої корені, забуває «чиїх батьків він дитина».

Компаративний підхід у вивченні твору Ф. Заревича дає змогу стверджувати, що письменник зосередив свою увагу не стільки на соціальній проблемі, скільки на моральному переродженні особистості. А це вже суто Заревичева манера письма, яка досить виразно проявилася у ще одному оповіданні митця – «Дві матері». Тільки твір цей – інша тема розмови.

Список літератури

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер. – К. : Port-royal, 1997. – 288 с.
2. День. – № 26, 19 липня 2008.
3. Куліш М. Твори : в двох томах / М. Куліш. – К. : Дніпро, 1990 – Т. 2 : П'єси, статті, виступи. Документи, листи, спогади / упоряд., підгот. текстів, комент. Л. С. Танюка. – К. : Дніпро, 1990. – 877 с.
4. Народний календар на рік переступний 1872. – Львів.
5. Причепій Є. Філософія : підручник / Є. Причепій, А. Черній, Л. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 592 с.

THE PURSUIT OF MONEY OR INFERIORITY COMPLEX? (REFLECTIONS ON THE STORY WRITTEN BY FEDIR ZAREVYCH «KHLOPOVYCH ZHORZH MOTOZO»)

Liubov Mel'nyk

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, Lviv 79000, Ukraine*

In this article the author reflects on the problems of F.Zarevych's story «Khlopovych Zhorzh Motozo», shows the destructive influence of money on people's consciousness and as the result – the loss of moral qualities.

Key words: ukrainian mentality, selfassertion, inferiority complex, psychoanalysis, problems of the story, system of people's value, selfidentification.

**ПОГОНЯ ЗА ДЕНЬГАМИ ИЛИ КОМПЛЕКС
НЕПОЛНОЦЕННОСТИ? (РАССУЖДЕНИЯ НАД РАССКАЗОМ
ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА «ХЛОПОВИЧ ЖОРЖ МОТОЗО»)**

Любовь Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье автор размышляет над проблематикой рассказа Ф. Заревича «Хлопович Жорж Мотозо», показывает пагубное влияние денег на сознание человека, а значит – потерю моральных качеств.

Ключевые слова: украинская ментальность, самоутверждение, комплекс неполноценности, психоанализ, проблематика произведения, система человеческих достоинств, самоидентификация.

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2011
Прийнята до друку 10.03.2011

